

Наталія ЗАХАРОВА,
наук. співробітник НБУВ

Культурно-просвітницька діяльність Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія становлення і розвитку (1918–1964)

У статті розглядаються історія становлення і розвитку культурно-просвітницької діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського від початку її заснування до 1964 р. – у період, коли, крім основної функції, а саме пропаганди фондів і знань, Бібліотека виконувала перш за все функцію ідеологічну.

К л ю ч о в і с л о в а: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, культурно-просвітницька діяльність, масова робота, виставкова робота.

З а роки існування Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського неодноразово змінювала свої функції, напрями діяльності та назву. Разом із цими змінювалась і суть культурно-просвітницької діяльності. Відсутність дослідження саме культурно-просвітницької функції Бібліотеки, як одного з важливих напрямів роботи протягом усього періоду її існування зумовило необхідність звернення до витоків його становлення і розвитку.

Велике значення для правдивого всебічного висвітлення історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського і, зокрема культурно-просвітницької, або, як її раніше називали, масової роботи, мали: колективна монографія «История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР» (К., 1979), довідник «История Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского Академии наук Украины. Библиографический покажчик. 1918–1993 гг.» (К., 1993), укладений колективом бібліографів під керівництвом І. Г. Шовкопляса, наукові видання Л. А. Дубровіної та О. С. Онищенко «История Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. 1918–1941» (К., 1998) та «История Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. 1941–1964» (К., 2003). Упродовж усього існування Бібліотеки цей напрям її роботи висвітлювався в окремих публікаціях. Вони частково відображені в бібліографічних покажчиках (1993 і 1998 рр.). Серед них – статті про масову роботу з читачами, організацію книжкових та інших виставок, про культурно-просвітницьку діяльність, як одну із функцій сучасної наукової бібліотеки (автори Р. А. Бухіна, Н. Б. Захарова, Г. М. Плеський, С. П. Постернак, Н. Г. Солонська та інші). Проте узагальнювальних матеріалів щодо висвітлення історії створення, становлення та розвитку

культурно-просвітницької діяльності в НБУВ до сьогодні немає.

Створена в 1918 р. як Національна бібліотека Української держави, вже у 1919 р. мала назву Національна бібліотека України у місті Києві при Українській Академії наук, згодом її названо Всенародна (Національна) Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві, а з 1920 по 1934 рр. Бібліотека існувала як Всенародна бібліотека України в Києві. Історія заснування та розвитку НБУВ у 20–30-х роках тісно переплітається з долею України у період української революції 1918–1921 рр. і радянських часів. Вона залежала від політичного, соціально-економічного курсу СРСР, його культурної та національної політики.

У середині 20-х років у бібліотечній справі України почала відчуватися цілеспрямована переорієнтація діяльності на масового читача, політосвітню роботу, завдання соціалістичного будівництва та ідейне виховання мас у дусі нової ідеології. З 1929 р. діяльність ВБУ докорінно змінилася. Почалися фронтальне зміцнення партійно-радянської влади у всіх сферах життя та побудова масової інтернаціональної радянської культури. Важливого значення набула пропаганда політично спрямованих видань. Було здійснено перебудову наукових бібліотек та перетворення їх на загальнодоступні наукові та культурно-просвітницькі центри, активно впроваджувалися масові форми роботи з читачем, книгою, пропаганда літератури та здійснення допомоги в освіті мас.

У 1922 – початку 1923 рр. сформувалися нові структура, функції, принципи внутрішньої організації, і, як наслідок, був затверджений новий Статут Бібліотеки, розширена масово-інформаційна діяльність. Незважаючи на завантаженість, ВБУ

провадила й виставкову роботу. Так, у 1921 р. була організована виставка Шевченкіани; в 1922 р. на відзначення четвертої річниці ВБУ експонувалися найцінніші раритети Бібліотеки: рукописи, інкунабули, унікальні видання, альбоми¹. ВБУ брала участь у Драгоманівській виставці в КІНО та Скородинських святах, а з 20 лютого по 20 березня 1923 р. – у Всеукраїнській виставці видань українського друку, яка проходила в Києві та Харкові². Розпочалося обговорення нового екслібрису ВБУ: були подані дві пропозиції тексту: «Книга як основа держави» та «І на сторожі їх поставлю слово»³.

Першим, організаційним, періодом існування ВБУ можна вважати 1918–1923 р., коли створюється концепція національної бібліотеки, здійснюється формування основного фонду та з'являються перші структурні утворення культурного спрямування.

При створенні бібліотечного фонду фундатори ВБУ розглядали її як національний книжковий скарб України, її культурне та наукове надбання, яке мало бути збережене та залучене до суспільного обігу. При цьому історична доля України, яка протягом віків не мала власної державності, а, значить, пріоритетів таких основних національних категорій як державна мова, територія, культура, влада, вимагала створення національної книжкової бази для реконструкції національно-етнічної свідомості України і українців.

У 1923–1925 рр. Бібліотека постійно вдосконалювала свою структуру, провадила активне вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду з організації бібліотечної справи, для чого було створено Кабінет бібліотекознавства – консультативно-виставковий підрозділ, що мав своїм завданням освітню та бібліографічну роботу.

В 1924 р. створений консультативно-виставочний відділ. З 1926 по 1928 рр. його очолював Д. А. Балака, а з 1928 р. – Л. О. Бондаренко. Тоді й були розроблені основні принципи консультативно-виставкової роботи, які пов'язувалися із проведенням різнопланової за методами науково-популяризаційної та просвітницької роботи Бібліотеки. Відділ не лише організовував виставки книг, а й проводив лекційну роботу, семінари, наради, зустрічі з читачами. Так, у зв'язку із затвердженими планами розвитку продуктивних сил України спеціальним І Всеукраїнським з'їздом для дослідження продук-

тивних сил і народного господарства у січні 1925 р. консультативно-виставочний відділ працював у тісному контакті з академіками К. Г. Воблим та Є. П. Вотчалом. Його співробітники підготували не лише книжкову виставку «Продукційні сили та народне господарство України» (понад 4 тис. книг) для з'їзду у Харкові у 1925 р., а й провели спеціальні Читання з 8 по 15 лютого цього ж року, на яких виступили відомі вчені з доповідями (Є. П. Вотчал «Наука про живу природу і розвиток продукційних сил», Б. Л. Личков «Значення науки та наукової організації для вивчення продукційно-природних сил та народного господарства», Ю. О. Кривченко – «Шляхи вивчення продукційних сил в Америці та на Україні»). На Читаннях виступали Є. П. Постернак та деякі делегати з'їзду. Під час роботи виставки проводилось соціологічне опитування та анкетування 2 тис. 572 відвідувачів, постійні екскурсії, публікувалася інформація в газетах⁴.

Бібліотека організовувала тематичні виставки, в тому числі й до визначних дат. Найбільшою серед них (понад 5 тис. книг) була виставка «Наука на Україні за 10 років революції», підготовлена в 1928 р. В 1926 р. Бібліотека брала активну участь у святкуванні сорокарічного ювілею наукової та громадської діяльності М. С. Грушевського, організувала виставку його наукових праць⁵, в 1928 р. репрезентувала свої фонди на міжнародній виставці друку в Кельні.

У грудні 1925 р. Бібліотека організувала та провела у Києві Першу конференцію наукових бібліотек, на яку були запрошені найкращі бібліотечні фахівці з усієї України, а також колеги з Москви, Ленінграда, Мінська.

Від початку існування НБУВ, як і іншим закладам науки і культури, відводилася одна з найважливіших ролей в «ідеологічному вихованні мас» і «політичній пропаганді». І саме масова робота виконувала основну роль у цій діяльності. Після X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.) та Третій Всеукраїнській нараді з питань народної освіти (червень 1921 р.), коли вся культурно-просвітницька діяльність була підпорядкована Головополітосвіті, діяльність бібліотек почала розвиватися під гаслом пріоритетів політико-просвітницької, агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи⁶. Почалася послідовна радянська ідеологізація суспільних процесів, усього життя, й незабаром ВБУ по-

¹ Постернак С. Всенародня Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук. – К.: Друк. ВУАН, 1923. – С. 55.

² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 5, арк. 134, 138.

³ Там само, арк. 22.

⁴ ІР НБУВ, ф. 52, № 2, арк. 5; Архів НБУВ, оп. 1, спр. 72, арк. 40.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1162, арк. 128.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 55, арк. 3.

мітно відчула на собі докорінні зміни в змісті та напрямках своєї діяльності. X з'їзд КП(б)У (листопад 1927 р.) та XI Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) проголосили залучення новітніх культурних надбань у пролетарські та селянські маси та орієнтували видавництва на радянську масову книжку, підручники, дитячу літературу, шкільну, для професійної освіти та науково-популярну, а культуру орієнтували на залучення цих книжок до широких робітничих та селянських мас⁷. Цей процес, одночасно з позитивними рисами просвітництва широких кіл неписьменного населення, мав тяжкі наслідки для розвитку наукових бібліотек. У листопаді 1928 р. було розглянуто проект реорганізації ВБУ. Вималювалася нова структура основних відділів. Виставкова робота була передана відділу книгокористування.

В 1928 р. Бібліотека, на думку керівництва, відповідала іміджу наукової та національної бібліотеки нового типу, що поєднувала в собі бібліотеку і науково-дослідну установу, розгорнула широку активну роботу з читачем. ВБУ було дозволено святкувати 10-річний ювілей та приурочити його до відкриття нової будівлі книгозбірні, затверджено план святкування, рекомендувалося підготувати серію виставок: «Освіта Радянської України», «Культура Радянської України», «Київ та Київщина», «Будівництво Радянської України», «Революція на Україні», «Шляхи індустріалізації на Радянській Україні»⁸.

На початок 1930 р. знову у структурі ВБУ працював консультативно-виставочний відділ.

З 15 грудня 1930 р. ВБУ стала працювати безперервно протягом робочого тижня, і частина кваліфікованих співробітників спеціалізованих підрозділів змушена була перейти до відділу книгокористування для обслуговування читачів та посилення масової роботи.

1931–1934 рр. були складними в житті ВБУ. Завдання Бібліотеки були переглянуті відповідно до завдань радянської держави. На базі відділу української з його бібліографічними підрозділами та консультативно-виставочного відділу був утворений єдиний консультативно-бібліографічний відділ, функцією якого була також організація тематичних виставок, що все разом звело нанівець роботу з українськими фондами. Тематика консультативної, виставкової та бібліографічної роботи спрямовувалася, в першу чергу, на потреби соціалістичного будівництва. Консультативно-бібліографіч-

ний відділ спільно з відділом книгокористування організували читачькі конференції і тематичні виставки.

Утворений у травні 1932 р. при консультативно-бібліографічному відділі виставочний сектор активно включився в пропаганду нової ідеології та масових знань. Тільки протягом 1932 р. його співробітники організували 36 тематичних та 153 виставки поточної літератури з різних відділів ВБУ⁹.

Діяльність ВБУ була спрямована на пропаганду радянського способу життя, керівних матеріалів партійних органів країни. Тематика виставок відповідала цим завданням: «До дня колективізації», «Економічне становище України на XII річницю Жовтня», «Антирелігійна література», «Ленін», «Весняна засівна кампанія», «Міжнародний жіночий день». У 1931–1932 рр. комплектування та виставкова робота відображали процес реконструкції промисловості та сільського господарства відповідно до основних гасел п'ятирічок. Бібліотека брала участь у грандіозній за розмахом Першій Київській оборонній виставці в 1931 р.¹⁰ Розпочалася пропаганда матеріалів з'їздів та конференцій партії і радянських органів, а також класиків української й російської літератури, дозволених радянською владою (Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, Максима Горького, В. В. Маяковського та інших); пропаганда класиків марксизму-ленінізму, що стали частиною політосвітньої діяльності Бібліотеки¹¹. 1933 р. проходив під гаслом відзначення 50-ї річниці від дня смерті Карла Маркса. До цієї дати була підготовлена комплексна виставка.

Поняття «національна» як визначення зникає зі Статуту Бібліотеки. З 1934 р. вона має назву Бібліотека Академії наук УРСР. Бібліотека, як і всі заклади науки і культури того часу, перетворилася в радянську ідеологічну установу.

Період 1935–1941 рр. в історії бібліотечної справи в Україні є поворотним для визначення основних принципів та положень діяльності бібліотек. Переорієнтування на масову роботу та на обслуговування читачів набули основного значення й у Бібліотеці АН УРСР. В ідеологічному розрізі поняття «обслуговування» поєднувалося, по-перше, з поняттям «виховання» як керівництва читачьки-

⁹ Там само, арк. 4, 242 зв., 247 зв.

¹⁰ Звіт старшого бібліотекаря, завідуючого відділом рукописів Гната Павловича Житецького про його працю у Всенародній Бібліотеці за перше півріччя (1 січня – 1 липня) 1921 р. // ІР НБУВ, оп. 1, од. зб. 6.

¹¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 67–68.

⁷ Там само, спр. 1, арк. 242 зв., 247 зв.

⁸ Там само, арк. 4 зв.

ми запитами усіх прошарків населення, по-друге, зі сприянням розвитку радянської науки на базі марксистсько-ленінської методології. Так, у березні 1935 р. начальник Бібліотечної управи НКО Б. Кобленц розіслав для всіх обласних відділів народної освіти, директорів державних наукових та обласних бібліотек директивний лист щодо довідково-бібліографічної роботи та підготовки книжкових виставок. Зважаючи на те, що під час проведення виставок до списків рекомендованої літератури потрапляли «політично шкідливі» та «застарілі» книги, вимогалось загострити більшовицьку пильність та ідейну якість довідково-бібліографічної і виставкової роботи, спираючись винятково на видання Критико-бібліографічного інституту, часопис «Книга і Пролетарська революція», бібліографічні покажчики Книжкової палати УСРР, бібліографічні відділи центральних газет та журналів. Найголовнішими підрозділами Бібліотеки стали створені в грудні 1934 р. сектори наукової бібліографії та систематичного каталогу, групи зведених каталогів, сектор масової роботи, який провадив виставкову роботу. Великого значення в цей період набули бібліографічна та масова робота. Сектор масової роботи включив до своїх функцій не лише виставкову роботу, а й роботу кабінету бібліотекознавства і книгознавства, підготовку кадрів, проведення екскурсій. У практику масової роботи з 1935 р. впроваджувалися нові методи роботи з читачами: очні та заочні конференції з читачами з приводу обслуговування книжкою, виставкової та консультаційної діяльності Бібліотеки¹². Упродовж 1936–1940 рр. виставкова робота набула значного розмаху: виставки формувалися до кожної визначної дати, що рекомендувалася офіційно надрукованими календарями пам'ятних дат: це були ювілеї класиків світової, вітчизняної літератури та лідерів комуністичного руху, революційні дати партійних конференцій, з'їздів, урядових рішень¹³.

З 1935 р. почали видаватися науково-бібліографічні нариси з актуальної соціально-політичної тематики, що стали основою для створення тематичних покажчиків, виставок та екскурсій. Змінилися й пріоритети в обслуговуванні читачів: основним завданням стало забезпечення кваліфікованого обслуговування державних і наукових установ, партійних і професійних організацій та окремих громадян книжковими фондами Бібліотек¹⁴.

¹² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 140, арк. 22.

¹³ Там само, арк. 55–57, 63 зв.

¹⁴ Книга и книжное дело в Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 1. – С. 198–199.

У 1941–1943 рр. діяльність БАН була штучно розірвана: Бібліотека одночасно працювала в евакуації та окупації. В цей період широко практикується організація тематичних книжкових та газетно-журнальних виставок про події на фронтах Великої Вітчизняної війни, до річниць історичних подій, до відкриття наукових сесій, конференцій, загальних зборів АН УРСР, до ювілейних вечорів, присвячених видатним представникам української науки та культури, зокрема Т. Г. Шевченкові, І. Я. Франкові, М. М. Коцюбинському, М. В. Лисенкові, М. Т. Рильському, П. Г. Тичині, І. А. Кочерзі, К. А. Тимірязеву, В. І. Вернадському¹⁵.

У післявоєнний період розгортається виставкова робота. Протягом 1945–1946 рр. експонувалося 52 виставки з різних питань розвитку науки, політичних подій, з нагоди ювілеїв. Традиційно готувалися виставки до ювілеїв та пам'ятних дат класиків української літератури (у т. ч. 75-річчя від дня народження Лесі Українки, Василя Стефаника, 85-річчя від дня смерті Тараса Шевченка та інших). БАН оперативно реагувала на певні вимоги часу, зокрема, організувала бібліографічні картотеки з розвитку фізичної географії та важкої промисловості й позапланові виставки, присвячені розвитку атомної енергії та буровугільної промисловості.

В 1948 р. проводяться Всеросійська й Республіканська наради бібліотечних працівників, які визначили головним завданням бібліотек пропаганду планів розвитку народного господарства, підвищення ідейно-політичного рівня діяльності бібліотек, поліпшення якості обслуговування читачів, сприяння політичній та виробничій активності, спрямованій на успішне виконання народногосподарських планів¹⁶. Одночасно розпочинається перегляд функцій культурних закладів. Особлива увага до питань ідеологічної роботи, зокрема, до завдань розвитку науки й культури знову поставила діяльність бібліотек у центр політичного й культурного життя СРСР.

7 серпня 1948 р. ЦК КП України і РМ УРСР прийняли постанову про реорганізацію Бібліотеки АН УРСР у Державну публічну бібліотеку УРСР загальнореспубліканського значення з функціями академічної бібліотеки¹⁷.

¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 360, арк. 7, 102; ІА НБУВ, ф. 210, оп. 2, спр. 13, арк. 24, 41, 46, 72, 81, 88–90, 101, 102, 107, 133, 134, 140, 144, 147, 152–154.

¹⁶ Культурно-освітня робота. – 1948. – № 12. – С. 15.

¹⁷ Про Державну публічну бібліотеку Української РСР // Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1961. – Т. 2. – С. 181, 182.

Значна увага приділяється масовій роботі. Діяльність самостійного масового відділу зорієнтована на завдання розвитку народного господарства та політичного виховання мас. У цей період виставкова діяльність набула подальшого політичного спрямування, а тематика виставок мала винятково суспільно-політичний характер: «30 років УРСР», «100 років «Маніфесту Комуністичної партії», «Техніка в післявоєнній Сталінській п'ятирічці», «СРСР у боротьбі за мир», «50 років I з'їзду РСДРП», «24 роки з дня смерті В. І. Леніна», «Вище прапор передової Мічурінської біологічної станції», «10-річчя історії ВКП(б)», «10 років з дня виходу «Короткого курсу історії ВКП(б)», «Пам'яті Жданова», «30 років ВЛКСМ» та ін.¹⁸

Наприкінці 1948–1949 рр. починається постійний адміністративний контроль за проведенням масових заходів, зокрема, конференцій з актуальних питань розвитку промисловості і сільського господарства в Українській РСР¹⁹. Найінтенсивніше в цьому напрямі працював саме масовий відділ. Так, відповідно до рішення ЦК КП(б)У «О лесонасаждениях» та постанови щодо гідробудівництва на півдні України підготовлено низку виставок з питань гідротехніки та меліорації, селекції, ерозії ґрунтів, травопільної системи землеробства²⁰.

Значна активізація виставкової діяльності за 1949–1951 рр. внаслідок перетворення Бібліотеки в Державну публічну простежується за статистикою масової роботи книгозбірні. Лише протягом 1949 р. відділ масової роботи підготував 10 виставок і 38 екскурсій з актуальних питань народного господарства та політичних подій, в 1950 р. було проведено вже 182 виставки і 434 екскурсії.

Найзначнішою у масовій роботі 1950 р. була участь у загальноакадемічних та загальнореспубліканських культурних заходах. Так, Бібліотеці було доручено допомогти в організації меморіального музею Т. Г. Шевченка, М. В. Гоголя та М. О. Максимовича²¹. Разом із Комітетом у справах мистецтв при РМ УРСР ДПБ провела велику роботу з організації та проведення виставки, присвяченої видатній актрисі, діячеві української культури М. К. Заньковецькій з експозицією друкованих афіш за 1863–1917 рр.²²

Методична допомога в галузі виставкової діяль-

ності знайшла відображення в підготовці бібліографічних матеріалів для виставок з теми «До виборів у Верховну Раду УРСР: Матеріали до книжкових виставок» (К., 1950).

Оскільки на масовий відділ було покладено завдання проводити масово-пропагандистську роботу і встановлювати контакти з установами культури, почалася підготовка книжкових виставок, лекцій, бібліографічних оглядів з актуальної тематики, зміст книжкових виставок був орієнтований на обслуговування загальнореспубліканських та академічних заходів до політичних, культурних та наукових подій. Деякі з них демонструвалися поза межами Бібліотеки. Зокрема, виставки «Комплексне використання бурого вугілля», «За Мічурінську передову науку», «Творча співдружність російського та українського народів: до 300-річчя воз'єднання України з Росією» експонувалися на сесіях АН УРСР; «За бойову українську літературу» – у залі засідань Верховної Ради УРСР, де проходив III з'їзд письменників України. Виставка «Творча співдружність української науки і техніки» транспортувалася у Дніпропетровськ на урочисту об'єднану сесію Відділу технічних наук АН СРСР і Відділу технічних наук УРСР²³. Тематичні виставки проводилися і в межах окремих відділів та кабінетів.

Було укладено посібники для масових бібліотек «Книжкові виставки» та «Літературні і читацькі конференції». Виставкова робота, починаючи від 1952 р., повністю підпорядкована завданням рекомендаційної бібліографії і висвітлювала видатні історичні події, явища світової культури, ювілейні дати²⁴.

Одним із дієвих засобів реклами були виїзні виставки літератури. ДПБ АН УРСР у жовтні 1956 р. організує загальнодоступну виставку вітчизняних наукових журналів та видань із питань науково-технічної інформації, а також проводить республіканський семінар для бібліотечних працівників про досвід роботи Бібліотеки з іноземною літературою. Завідувачка сектору масової роботи Н. А. Іванова спільно з працівниками Науково-методичного кабінету komponують книжкову виставку «Видання Інституту наукової інформації АН УРСР і Держтехніки»²⁵.

У 1955 р. відділ масової роботи зазнав реорганізації. Від цього року він знову і на тривалий час став сектором, завданням якого була організація книж-

¹⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 701, арк. 24.

¹⁹ Там само, спр. 722, арк. 79–81, 83, 84.

²⁰ Там само, арк. 76.

²¹ Там само, спр. 758, арк. 3.

²² Там само, спр. 737, арк. 15.

²³ Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1954 р. – К., 1955. – С. 77, 78.

²⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 797, арк. 99–115.

²⁵ Там само, спр. 1021, арк. 37–39, 41; спр. 1022, арк. 15; спр. 1061, арк. 22, 32, 33, 35, 45–45 зв., 65, 66.

кових, зокрема, пересувних виставок, виставок у відділах та кабінетах, екскурсій, читацьких конференцій і лекцій. За 1955 р. ним було організовано 31 загальну і 9 пересувних виставок, 87 виставок у відділах та кабінетах, 41 екскурсія²⁶. Книжкові виставки широко популяризувалися в центральних, республіканських, обласних та міських газетах²⁷.

Бібліотека за своїм призначенням брала активну участь у всіх урочистих святкуваннях ювілеїв наукових, культурних та політичних діячів, що проводилися різними державними інституціями, передусім шляхом підготовки виставок літератури та забезпечення доповідачів необхідною інформацією.

У липні 1956 р. ДПБ брала участь у підготовці до святкування ювілеїв видатних діячів світової культури. Так, 16 липня 1956 р. згідно з рішенням Всесвітньої Ради Миру Президія АН УРСР разом з Українським товариством культурних зв'язків із закордоном урочисто відзначила 350-річчя від дня народження великого голландського художника Рембранта: ДПБ із цього приводу організувала книжкову виставку та спеціальну картотеку²⁸. 25 липня 1956 р. відповідно до рішення Всесвітньої Ради Миру Президія АН УРСР разом зі Спілкою письменників УРСР провела урочисте святкування 100-річчя від дня народження англійського письменника і драматурга Бернарда Шоу. Була організована виставка літератури та екскурсії в рукописному відділі з демонстрацією автографів ювіляра, у пресі опубліковані статті з оглядом документів і матеріалів драматурга²⁹. 17–18 грудня 1956 р. відбулася наукова сесія Відділу суспільних наук АН УРСР, Інституту історії партії та Вищої партійної школи при ЦК КПУ, присвячена 100-річчю від дня народження Г. В. Плеханова: в приміщенні музею В. І. Леніна ДПБ представила виставку праць видатного вченого і громадського діяча³⁰.

Найфундаментальнішими були виставки до 40-річчя Жовтня. Перша з них була безпосередньо присвячена висвітленню революційних подій 1917 р., а друга – досягненням АН УРСР за 40 років радянської влади. Виставки були виїзними і демонструвалися в приміщенні Президії під час ювілейної сесії, а також у різних установах³¹.

Бібліотека не лише брала участь у відзначенні ювілеїв, а й передавала в дар книжки для відкриття

меморіальних музеїв чи для допомоги в дослідженні життя і творчості видатних особистостей. Так, на прохання Міністерства культури Кабардинської АРСР у 1956 р. створити в м. Нальчику нову експозицію літературно-меморіальної кімнати Марка Вовчка в її відреставрованому будинку був складений план експозиції, підібрані експонати і подаровані музею. Експозицію готували співробітники Державного музею Т. Г. Шевченка, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, а також ДПБ УРСР, яка виділила з обмінно-резервних фондів дублети видань³².

ДПБ брала активну участь у міжнародних подіях, пов'язаних із виставковою діяльністю. Так, від 15 червня до 1 липня 1957 р. книгозбірня експонувала в своїх приміщеннях виставку американської книги, привезеної з Москви³³. 1958 р. в зв'язку з підготовкою X сесії Конференції ООН із питань науки, культури й освіти АН УРСР та її бібліотеки під керівництвом ДПБ виконували завдання з підготовки матеріалів із різних галузей знань, зокрема, для участі в проєкті Схід – Захід. Крім того, ДПБ готувала матеріали до IV Міжнародного з'їзду славистів у Москві, до святкування 90-річного ювілею О. Г. Шліхтера, а також до всіх великих громадських подій, зокрема, виставки, яка працювала під час XX з'їзду КП України³⁴.

Після позачергового XXI з'їзду КПКР, який проходив у Москві з 27 січня по 5 лютого 1959 р., 22 вересня 1959 р. було прийнято спеціальну Постанову ЦК КПКР «Про стан і заходи по вдосконаленню бібліотечної справи в країні», в якій діяльність бібліотек піддавалася критиці за недостатню участь у культурно-виховному процесі, особлива увага приділялася пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань. Хоча ця постанова й була спрямована передусім на масові бібліотеки, вона вплинула й на наукові, зокрема ДПБ. Одним із наслідків стало проведення комплексу заходів щодо організації бібліотечного та бібліографічного обслуговування читачів із позицій нових вимог.

Розглядаючи науку як частину виробництва, науково-дослідні установи АН УРСР збільшили прикладні дослідження, а результати цих досліджень демонструвалися на виставках передового досвіду. Починаючи з 1959 р., АН УРСР – постійний учасник Виставки передового досвіду УРСР. ДПБ брала безпосередню участь не лише в підготовці власної експозиції, що складалася з бібліографічних видань, а й допомагала інститутам у підборі відповідної літератури

²⁶ Там само, спр. 864, арк. 87.

²⁷ Там само, арк. 89.

²⁸ Там само, спр. 887, арк. 49.

²⁹ Там само, арк. 48.

³⁰ Там само, арк. 65.

³¹ Там само, спр. 935, арк. 48, 49.

³² Там само, спр. 887, арк. 16–18.

³³ Там само, спр. 935, арк. 29.

³⁴ Там само, спр. 978, арк. 5, 6, 24, 25, 35.

ри з обмінного фонду АН УРСР, бібліографічному консультуванні. На виставці було широко представлено науково-бібліографічну та науково-дослідну діяльність Бібліотеки. Найважливішою серед експозицій 1959–1960 рр. була виставка технічної літератури, виданої в капіталістичних країнах, підготовлена за пропозицією ВІНПІ, де була представлена література останніх п'яти років, а також бібліографічні покажчики³⁵. Опрацювання фондів картографічної літератури дало змогу підготувати в листопаді 1959 р. ґрунтовну виставку географічних та картографічних видань, яка демонструвалася на III всесоюзному з'їзді Географічного товариства СРСР³⁶. У зв'язку з тим, що Бібліотека набула статусу депозитарію ООН, у жовтні 1959 р. з нагоди Дня Організації Об'єднаних Націй була проведена перша в Україні виставка друкованих видань цієї організації³⁷. У березні 1960 р. з нагоди урочистого святкування 50-річного ювілею творчої діяльності поета-академіка було організовано виставку «М. Т. Рильський»³⁸.

Продовжувалася підготовка ювілейних виставок, присвячених класикам літератури та мистецтва. Серед них: виставка видань до 100-річчя від дня народження А. П. Чехова; до 150-річчя М. В. Гоголя у відділі рукописів, де експонувались рукописні оригінали «Мертвих душ», «Тараса Бульби», «Портрета» та інших творів письменника з його автографами³⁹. Відділ рідкісної та цінної книги організував виставку «Українські альманахи першої половини XIX ст.»⁴⁰.

У другій половині 50-х років започатковано нову форму масової роботи – зустрічі з письменниками – делегатами IV з'їзду письменників України. Серед них: І. Ле, Я. Баш, М. Тарновський, О. Ковінько, О. Ільченко, В. Кашин, а також гості з Грузії Карл Каладзе та Хуто Берулава⁴¹.

На початку 60-х років у практику Бібліотеки впроваджено виставки нових надходжень, оперативні тематичні виставки, які організовувалися безпосередньо у читальних залах і були присвячені актуальним питанням, важливим датам. У 1962 р. на сесії Відділу суспільних наук було прийнято рішення про підготовку відзначення 150-річчя вітчизняної війни 1812 р.⁴²; ювілеїв видатних діячів науки,

зокрема, 100-річчя з дня народження В. І. Вернадського. У 1961 р., відповідно до рішення Президії про святкування 250-річчя з дня народження М. В. Ломоносова, в Жовтневому палаці культури підготовлено велику книжкову виставку⁴³; «Сучасна поетична творчість народів СРСР» до Всесоюзного з'їзду фольклористів, а також книжкову виставку до V міжнародного з'їзду славістів⁴⁴.

Центральною подією 1962 р. були Шевченківські читання та інші заходи, приурочені 100-річчю з дня смерті поета. У березні відбулося розширене засідання Вченої ради Бібліотеки, присвячене пам'яті Великого Кобзаря, підготовлено спеціальну виставку, до якої були надіслані книжки з республік СРСР, країн «народної демократії», видання Шевченка мовами цих країн, а також виставки в підрозділах Бібліотеки. Відзначення 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка відбувалося на державному рівні: Шевченківські читання, ювілейна конференція, численні лекції, книжкові виставки та екскурсії.

У 60-ті роки активно використовувалась така форма роботи, як пересувні книжкові виставки. Лише в 1963 р. організовано 9 пересувних виставок літератури, три лекції та зустріч із доктором філологічних наук, письменником Іраклієм Андронниковим, а також читацькі конференції⁴⁵. Загалом пересувні виставки протягом 1963 р. експонувались: на Загальних зборах АН УРСР фундаментальна виставка «Наукові видання АН УРСР за 1962–1963 рр.»; на науковій сесії Відділу суспільних наук АН УРСР – «100 років польського повстання»; на урочистих зборах Відділу суспільних наук АН УРСР та Республіканської медичної бібліотеки – «90 років з дня народження С. В. Руданського»; у Спільці письменників України – «100 років з дня народження О. Ю. Кобилянської» тощо⁴⁶.

Сектор масової роботи традиційно організовував виставки, присвячені ювілейним датам у житті й діяльності визначних політичних діячів, видатних учених, письменників-класиків, а саме: С. М. Кірова, В. Я. Чубаря, С. І. Вавілова, В. Г. Белінського, Р. Тагора та ін. У 1963 р. урочисто відзначено 50-річчя М. Ф. Ахундова, засновника нової азербайджанської літератури⁴⁷; в 1964 р. – 100-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського та П. А. Грабовського⁴⁸.

³⁵ Там само, спр. 1021, арк. 21.

³⁶ Там само, арк. 47.

³⁷ Там само, спр. 1061, арк. 52.

³⁸ Там само, арк. 16.

³⁹ Там само, спр. 1030, арк. 22–25.

⁴⁰ Там само, арк. 29.

⁴¹ Там само, арк. 69.

⁴² Там само, спр. 1104, арк. 17.

⁴³ Там само, спр. 1146, арк. 19.

⁴⁴ Там само, спр. 1181, арк. 15.

⁴⁵ Там само, спр. 1188, арк. 2.

⁴⁶ Там само, спр. 1152, арк. 5.

⁴⁷ Там само, спр. 1146, арк. 19.

⁴⁸ Там само, спр. 1181, арк. 80.

З 1964 р., використовуючи досвід великих бібліотек (ДБЛ, БАН СРСР), виставки нових надходжень експонуються не лише для керівного складу, а й для всіх читачів⁴⁹. Продовжується популяризація рідкісних фондів Бібліотеки по телебаченню. Зокрема, проведено телепередачу, присвячену раритетам, серед яких інкунабули: «Закони» Граціана, «Всесвітня хроніка» Шеделя, «Про тварин» Аристотеля тощо⁵⁰. Бібліотека бере участь у роботі Народного університету культури Радянського району м. Києва. До кожного заняття підбирається література і відкриваються тематичні виставки⁵¹.

Таким чином, якщо протягом першого десятиріччя, крім формування фондів, перш за все українці, коли ідея створення Національної бібліотеки була тісно пов'язана з розробкою різних концепцій організації національної науки, та організації системи обслуговування, Бібліотека проводила в основному просвітницьку роботу, то вже початок 30-х років характеризує її як науковий заклад, діяльність якого спрямована на тісну співпрацю з Академією наук і науковими закладами, про що свідчать тематика книжкових виставок і заходів, які проводились у той час. Переходячи у повне підпорядкування Академії наук УСРР, Бібліотека продовжувала роботу зі створення наукових товариств із питань бібліотекознавства та бібліографії, скликати наукові з'їзди, наради та конференції. Разом із тим, Бібліотека за своїм загальним значенням, функціями та завданнями залишалася універсальним загальнодержавним закладом, який до того ж виконував загальнополітичні та ідеологічні функції в державі. Зокрема, за ідейно-політичну спрямованість та якість рекомендаційних списків і книжкових виставок відповідальність покладалась на директора Бібліотеки. Особлива увага приділялася роботі сектору масової роботи, який організував книжкові виставки і ніс відповідальність за їх тематику і добір літератури. У цей час до функцій сектору масової роботи було включено роботу кабінету бібліотекознавства і книгознавства, підготовка кадрів і проведення екскурсій. Упродовж 1936–1940 рр. виставкова робота набула надзвичайного розмаху. До кожної визначної дати, що рекомендувалася офіційно надрукованими календарями, формувалися книжкові виставки. Для виставкової роботи саме ця практика була притаманною майже до середини 80-х років ХХ ст.

У післявоєнний період з 1948 по 1964 рр. тепер вже не Бібліотека Академії наук, а Державна публічна бібліотека або, як її тривалий час називали «публічка», перетворюється на центр рекомендованої бібліографії і науково-методичний центр із питань бібліотечної справи України. Крім інших завдань, було також передбачено «керівництво читанням», упровадження диференційованого обслуговування, зокрема масового читача, науковців та спеціалістів. Проте основна увага приділялась оперативному обслуговуванню читачів літературою громадсько-політичного змісту. Для подальшого розвитку основних функцій Бібліотеки, зокрема культурно-просвітницької, на початку 50-х років було здійснено реорганізацію довідково-пошукового апарату. Досвід роботи в галузі підготовки читачьких конференцій узагальнив Я. Н. Прайсман⁵². На масовий відділ було покладено завдання проведення масово-пропагандистської роботи. Ця робота координується з іншими установами культури. Поєднання обслуговування масового читача та науки було тимчасовим і вимагало від колективу Бібліотеки значних додаткових зусиль. Проте цей досвід мав і позитивне значення, оскільки мав вплив на вдосконалення форм і методів бібліотечно-бібліографічної роботи і, культурно-просвітницької діяльності зокрема. ДПБ розглядалась як академічна установа, що забезпечує не лише розвиток природничих і технічних наук, а й суспільних наук і відіграє важливу роль у пропаганді суспільно-політичного знання. Зі середини 50-х років і до другої половини 80-х років відділ масової роботи знову був реорганізований у сектор. У цей період не тільки організуються книжкові виставки, а й, починаючи з 1959 р., активно проводиться лекторська робота спільно з товариством «Знання». На початку 60-х років простежується тенденція активного зростання науки, вдосконалення диференційованого обслуговування і поступового переходу на пріоритетне обслуговування науковців і наукових установ.

Завершився період, коли було впроваджено послідовну систему управління формуванням соціалістичної свідомості через нав'язування керівництва читанням, проблематики виставкової та масової роботи, період, коли були майже знівельовані специфічні національні аспекти розвитку бібліотечної справи в Україні.

⁴⁹ Там само, спр. 1152, арк. 14.

⁵⁰ Там само, спр. 1100, арк. 19.

⁵¹ Там само, спр. 1152, арк. 6.

⁵² Плесський Г. М., Прайсман Я. Н. Літературні читачькі конференції: Посібник для масових бібліотек / АН УРСР. ДПБ. – К., 1953. – 50 с.